

7
1 37116
22
07

Het vraagstuk van de gewenste bedrijfs grootte I

J. M. VELDHUIS

Wetenschappelijk medewerker bij de afdeling Streekonderzoek van het
Landbouw-Economisch Instituut, 's-Gravenhage

2173649

Het vraagstuk van de gewenste bedrijfs grootte I

J. M. VELDHUIS

Wetenschappelijk medewerker bij
de afdeling Streekonderzoek van
het Landbouw-Economisch
Instituut, 's-Gravenhage

Door de Cultuurtechnische Dienst werd eind 1956 aan het Landbouw-Economisch Instituut opdracht gegeven een sociaal-economisch onderzoek in het ruilverkavelingsgebied „Neer” (2267 ha, provincie Limburg) in te stellen. Het interne verslag van dit onderzoek is in het voorjaar van 1958 uitgebracht. Dit onderzoek omvatte tevens de bestudering van het vraagstuk van de gewenste bedrijfs grootte in het betrokken gebied.

In twee artikelen gaat ir. VELDHUIS op dit speciale facet nader in. In het eerste artikel, dat wij hierbij publiceren, zet hij uiteen hoe het sociaal-economisch verantwoorde bedrijf kan worden omschreven. Het tweede artikel is gewijd aan de toepassing van deze beschouwingswijze op het ruilverkavelingsgebied „Neer”. Dit ruilverkavelingsblok fungeerde dus als toetsingsobject voor de ontwikkelde theorie. Als conclusie vermeldt het tweede artikel, dat wanneer de bedrijfsvergroting als een langlopend project wordt gezien, de in dit kader te vormen bedrijven reeds in het begin niet te klein moeten worden gemaakt. Op de kleinere bedrijven zullen de noodzakelijke aanpassingen namelijk moeilijker verlopen dan op de grotere. Tezamen bieden beide artikelen in feite een theoretische benadering van het vraagstuk van de gewenste bedrijfs grootte. Aangezien met de ontwikkelde theorie nog weinig gewerkt is, zal met belangstelling de toepassing in de praktijk worden afgewacht.

RED.

1 INLEIDING

Het doel van de bedrijfsvergroting is in het ruilverkavelingsgebied te komen tot bedrijven, die sociaal-economisch verantwoord genoemd mogen worden.

Een ingestelde enquête onder de grondgebruikers in Neer heeft aan het licht gebracht dat het „gemengde bedrijf”, dat hier overheersend is, verschillende verschijningsvormen kent. Er werden daarom een aantal groepen van bedrijven onderscheiden naar de uiteenlopende verhoudingen van de verschillende bedrijfsonderdelen.

De ruilverkaveling gaat in dit gevarieerde geheel veranderingen aanbrengen. Daardoor kunnen de onderlinge verhoudingen tussen de bedrijfsonderdelen veranderen. Maar ook de bedrijfsgrootten gaan veranderen ten gevolge van de verdeling van de tijdens de ruilverkavelingsprocedure verworven gronden. Ten slotte zal de arbeidsbezetting zich onder meer door bevordering van de afvloeiing gaan wijzigen.

Evenmin als dit voorheen het geval was, zal het na de ruilverkaveling gewenst zijn één uniform bedrijf na te streven, gezien de verschillen die er in produktie-omstandigheden zullen blijven, bijvoorbeeld ten aanzien van grondsoorten. Ook blijvende verschillen in vakbekwaamheid en ambitie van de boeren spelen een rol.

Hieruit valt de conclusie te trekken, dat het voor de ruilverkavelingsorganen gewenst is inzicht te hebben in de meest gewenste *bedrijvenstructuur*. Gewaakt dient te worden tegen het eenzijdige richten van de belangstelling op de bedrijfsgrootte in hectaren, zoals dit tot dusverre min of meer gebruikelijk was. Hoewel de titel van dit artikel duidt op de bedrijfsgrootte in hectaren, zal uit het verdere verloop van het betoog blijken, dat ook de arbeidsbezetting, de produktierichtingen enz., dus in feite de *bedrijfsomvang*, aan de orde worden gesteld.

De vraag, waar het om gaat, luidt derhalve: is er een bepaalde bedrijvenstructuur in het ruilverkavelingsgebied als de meest wenselijke aan te duiden en zo ja, welke? Onder de bedrijvenstructuur wordt hier dan verstaan: het geheel van bedrijven (gekenmerkt door oppervlakte, bouwplan, veebezetting, arbeidsbezetting enz.) in een zodanige onderlinge verhouding, dat de uitoefening van de landbouw sociaal-economisch verantwoord kan worden genoemd. De sociaal-economisch verantwoorde bedrijvenstructuur moet men zich opgebouwd denken uit bedrijven, die elk voor zich ook sociaal-economisch verantwoord zijn.

2 HET SOCIAAL-ECONOMISCH VERANTWOORDE BEDRIJF

Voor het economisch verantwoorde bedrijf geldt dat de ondernemer de produktiemiddelen in zo gunstig mogelijke verhouding moet samenbrengen, waardoor een zo groot mogelijke rentabiliteit van de produktiemiddelen wordt bereikt. Het sociaal-economisch verantwoorde bedrijf is dat bedrijf, dat in een gegeven situatie het economisch verantwoorde bedrijf zo dicht mogelijk benadert. In de gegeven situatie blijkt namelijk dat men niet vrij is in de mate, waarin de vijf grootheden, aspecten of „variabelen” (te weten: de ondernemer, de factor arbeid, de factor kapitaal, de factor grond en het produktieplan), waaruit het bedrijf is opgebouwd, kunnen worden veranderd.

Het is duidelijk, dat het aantal variaties, waarin op een landbouwbedrijf de genoemde vijf factoren samenwerken, theoretisch gezien zeer groot is. Dat behoeft echter niet te worden onderzocht. De mate waarin de grootheden variabel zijn wordt namelijk sterk beperkt ten gevolge van tal van factoren, die veelal van historische en sociale aard zijn. Door derhalve de argumenten voor deze beperkingen in de variatiemogelijkheden zo volledig mogelijk te bespreken, kan het in de gegeven situatie sociaal-economisch verantwoorde bedrijf worden beschreven. De beperkingen in de variatiemogelijkheden van de genoemde vijf grootheden zullen nu eerst worden behandeld.

a De ondernemer

Het gebied, waarover een dergelijk onderzoek zich uitstrekt, is van beperkte omvang. Men heeft dus te maken met een gegeven groep ondernemers. De boeren in dat gebied hebben een bepaalde bedrijfsstijl en zijn onderhevig aan een zekere groepsdwang. Dit houdt in dat men altijd rekening moet houden met het bestaande peil van de ondernemerskwaliteiten. Uit tal van onderzoekingen van de laatste jaren is gebleken, dat de kwaliteit van de bedrijfsleider van groot belang is bij de beoordeling van de resultaten van het landbouwbedrijf. Van de gegeven groep der ondernemers dient bekend te zijn in

hoeverre de wijze van hun bedrijfsvoering en hun kwaliteit als boer afwijken van hetgeen de *goede* ondernemers in het gebied hebben. Uit het „verschil” in ondernemerskwaliteit tussen de gemiddelde boer en de goede boer is onder meer af te leiden voor welke taak de voorlichtingsorganen in de betrokken streek nog staan.

Op het sociaal-economisch verantwoorde bedrijf dient vanzelfsprekend een goede ondernemer te zijn. Derhalve behoeft alleen de wijze van bedrijfsvoering, zoals die in het betrokken gebied door goede ondernemers wordt uitgeoefend, in de verdere beschouwingen te worden opgenomen. De eerste „variabele” is hiermede tot een gegeven „niet-variabele” teruggebracht.

b De factor arbeid

In het algemeen heeft men slechts te maken met het gezinsbedrijf. De continuïteit van het historisch gegroeide gezinsbedrijf zal moeten worden aanvaard. Bedrijven, waar vreemde arbeidskrachten normaal zijn, behoeven dan ook niet in de beschouwing te worden betrokken. Overigens zou in de hier ontwikkelde gedachtengang op eenvoudige wijze een 2-, 3- of 4-mansbedrijf als variatiemogelijkheid kunnen worden opgenomen. De variatiemogelijkheden van de factor arbeid zijn hiermede dus reeds sterk beperkt.

Met welk arbeidsaanbod dient men nu op het gezinsbedrijf rekening te houden?

- 1e Het is niet verantwoord dat de bedrijfsleider, als hoofd van het gezin, zijn werkkracht over meer dan één beroep verdeelt. Het goed geleide landbouwbedrijf is al zo ingewikkeld, dat het de volledige inzet van de persoon eist. Het uitoefenen van nevenberoepen past dus niet in het verantwoorde bedrijf.
- 2e De vrouw heeft haar taak in het gezin en het huishouden en niet in het bedrijf. In de tegenwoordige tijd vragen het huishouden en de opvoeding der kinderen vooral op het platteland alle aandacht van de vrouw, die daarbij evenals de man ook deel moet kunnen hebben aan het geestelijke en maatschappelijke leven. Voor de vaststelling van het arbeidsaanbod behoeft daarom de vrouw niet te worden meegeteld.
- 3e Op gezinsbedrijven moet ermee rekening worden gehouden dat één kind de vader in het bedrijf opvolgt. In de loop der jaren maakt het gezin een ontwikkeling door (de zogenaamde gezinscyclus). Daarom behoeft er op het verantwoorde bedrijf niet doorlopend werkgelegenheid te zijn voor twee personen (bedrijfsleider en opvolger). De zoon-opvolger moet zich door mede te werken op het overnemen van het bedrijf voorbereiden. Dit geldt ook als men er voorstander van is dat de toekomstige opvolger zijn opleiding bij voorkeur buiten het ouderlijk bedrijf moet ontvangen; er zou dan namelijk een uitwisselingssysteem moeten komen.

Over de duur van de periode, waarin de opvolger zich op het overnemen van het bedrijf dient voor te bereiden kan men van mening verschillen. Deze hangt immers samen met de leeftijd, waarop men het verantwoord acht dat een opvolger het bedrijf overneemt en een gezin sticht, en met de leeftijd waarop de vorige bedrijfsleider af-treedt. Er kan bovendien een periode zijn waarin twee gezinnen per familie op het bedrijf aanwezig zijn. De duur van deze periode is onder meer afhankelijk van de vraag of de oudste of de jongste zoon opvolgt.

Het blijkt dus, dat het variëren van de factor arbeid weliswaar wordt beperkt, doordat wordt uitgegaan van het gezinsbedrijf, maar dat op het gezinsbedrijf het arbeidsaanbod niet steeds even groot is.

Hoe kan de arbeidsbehoefte zich nu aan dat wisselende arbeidsaanbod aanpassen?

Men kan stellen, dat elk verantwoord bedrijf over zoveel produktiemiddelen moet kunnen beschikken dat de opvolger (tweede arbeidskracht) mee *kan* werken gedurende de periode waarin hij zich op het overnemen van het bedrijf dient voor te bereiden. In de overige perioden zou het bedrijf bij gelijkblijvende oppervlakte minder arbeidvragende gewassen

mouten gaan telen en/of arbeidsbesparende machines gaan invoeren (bijvoorbeeld met behulp van loonwerkers of werktuigencombinaties) en/of bij gelijkblijvend bouwplan en mechanisatiegraad minder arbeid aan de gewassen besteden.

De aanpassing aan het wisselende arbeidsaanbod wordt op deze wijze gevonden door veranderingen in de hoeveelheid kapitaal en/of door wijzigingen in het produktieplan. Deze oplossing stelt vrij hoge eisen aan de kwaliteit van de ondernemer, doch op lange termijn gezien lijkt dit niet onmogelijk (onderzoek, onderwijs en voorlichting).

Men kan zich ook voorstellen dat de aanpassing wordt gevonden door meer grond bij het bedrijf te voegen. Met de wisselende fasen in de gezinscyclus beslaat het bedrijf dus een wisselende oppervlakte grond. Deze vorm van aanpassing, die in het verleden van nature plaats had, wordt wel het „harmonicabedrijf” genoemd. De regeling van het grondgebruik is de laatste jaren echter steeds verder gegaan en deze „verstarring” in het grondgebruik brengt met zich mede, dat de kansen op de in deze zin gewenste aanpassing kleiner zijn geworden.

Aanpassing kan ook gezocht worden door het „beginsel” los te laten, dat elke familie één bedrijf in gebruik moet hebben. De boerenzoon, die de leeftijd heeft zelfstandig bedrijfshoofd te worden, moet in staat zijn een ander bedrijf dan het ouderlijke te bewerken. Wanneer het aantal bedrijven in de juiste verhouding staat tot het aantal zoonopvolgers, zou dit systeem van „switch-bedrijven” mogelijkheden bieden. In ons land moet men echter ermee rekenen, dat de doorbreking van de band tussen boer of familie en bedrijf, die hiervan het gevolg zou zijn, (nog) niet door de bevolking zal worden aanvaard.

Tenslotte kan men zich een stelsel voorstellen, waarbij zoveel eenmansbedrijven naast tweemansbedrijven voorkomen, dat de zoon-opvolgers op de eenmansbedrijven, gedurende de tijd dat zij niet op het ouderlijk bedrijf werkzaam zijn, als tweede arbeidskracht op die tweemansbedrijven kunnen werken, waar tijdelijk geen twee gezinsarbeidskrachten aanwezig zijn. Hier wordt de aanpassing dus niet gevonden in veranderingen in de bedrijven zelf, doch in het beweeglijk maken van de factor arbeid. In de praktijk komt dit uiteraard vrij veel voor en het lijkt dan ook redelijk deze aanpassingsmogelijkheid niet te verwerpen. Vermoedelijk mag men er wel van uitgaan, dat er in de praktijk steeds, naast de vergrote bedrijven, bedrijven met een arbeidsoverschot zullen blijven bestaan. De ervaring met de bedrijfsvergroting heeft dit ook geleerd. De op deze bedrijven vrijkomende arbeid kan dus in beginsel worden aangewend op de gezinsbedrijven, die tijdelijk met minder dan twee arbeidskrachten moeten werken. In gebieden waar landarbeiders beschikbaar zijn, kunnen deze uiteraard voor aanvulling zorgen.

De conclusie van het bovenstaande is: op het gezinsbedrijf zal men met de aanwezigheid van twee arbeidskrachten rekening moeten houden. Gedurende de perioden dat er geen twee volwaardige arbeidskrachten in het gezin aanwezig zijn, moet er een aanpassing optreden. Aan een zogenaamde arbeids-
extensivering binnen het bedrijf zijn de minste bezwaren verbonden. Dit betekent dus minder arbeidvragende gewassen verbouwen en/of arbeidsbesparende machines invoeren en/of minder arbeid besteden bij gelijkblijvend bouwplan en mechanisatiegraad. Bovendien zal daarnaast de laatstgenoemde situatie in de praktijk ook voldoende aanpassingsmogelijkheden voor de tweemansgezinsbedrijven bieden.

Er zijn nog twee argumenten, die pleiten voor het beperken van de variabiliteit van de factor arbeid tot „twee man” in het zogenaamde tweemansgezinsbedrijf.

In de eerste plaats moet in de toekomst gerekend worden met het feit, dat ook de arbeidskrachten in de landbouw de mogelijkheid van vrijaf en vakantie moeten hebben, evenals dat in andere bedrijfstakken het geval is. De arbeidsduur in de landbouw mag ook niet langer zijn dan in andere bedrijfstakken. Op een landbouwbedrijf met vee moet nu eenmaal altijd minstens één arbeidskracht beschikbaar zijn; alleen op een tweemansbedrijf is deze „aflossing van

de wacht" te verwezenlijken. Ook het risico dat het bedrijf bij ziekte of ongeval ernstig wordt getroffen is op tweemansbedrijven aanzienlijk minder.

In de tweede plaats is ervan uitgegaan dat de arbeid rationeel wordt aangewend. In veel gevallen zal daartoe een zo volledig mogelijk gebruik moeten worden gemaakt van de nieuwste werktuigen en bedrijfsinrichtingen, waaronder begrepen het gemeenschappelijk gebruik van machines. Hierdoor kan tevens de van nature zware landarbeid zo licht mogelijk worden gemaakt. Vele moderne machines zijn ingericht voor bediening door twee man en ook uit dien hoofde is een tweemansbedrijf dus aan te bevelen.

c De factor kapitaal

Onder de kapitaalgoederen vallen de gebouwen, de werktuigeninventaris en de veestapel. Op het sociaal-economisch verantwoorde bedrijf zal de hoeveelheid kapitaal zo groot moeten zijn, dat bij gegeven overige produktiefactoren de kostprijs van het voortgebrachte produkt zo laag mogelijk en het nettooverschot zo groot mogelijk zijn. In een gebied, waar niet een geheel nieuwe agrarische structuur wordt opgebouwd doch een bestaande wordt veranderd, is de hoeveelheid kapitaal veelal gegeven. Voor wat betreft gebouwen dient meestal met de bestaande situatie te worden gerekend. Wel zijn variaties in de mechanisatiegraad en de grootte van de veestapel mogelijk. Nu zal het zonder meer duidelijk zijn, dat met name de omvang van het werktuigenpark en de veestapel van directe invloed is op de arbeidsbehoefte en dus op de benodigde oppervlakte grond (zie onder d). De factor kapitaal is dus slechts in beperkte mate als een „variable" te beschouwen.

d De factor grond

Met de methode, die ter benadering van het sociaal-economisch verantwoorde bedrijf gevolgd wordt, kan bij een gegeven produktieplan (zie onder e) en bij de aangebrachte beperkingen in de variabiliteit van de overige produktiefactoren, de benodigde hoeveelheid grond berekend worden. In het volgende artikel zal hierop meer in bijzonderheden worden teruggekomen.

e Het produktieplan

Het is duidelijk dat men, bij het zoeken naar het sociaal-economisch verantwoorde bedrijf in een bepaald gebied, in sterke mate gebonden is door het aanwezige produktieplan. In theorie zijn bouwplan en veebezetting en de wijze van bedrijfsvoering natuurlijk geheel veranderbaar. Ook hier dienen echter de historisch gegroeide verhoudingen en bepaalde natuurlijke onveranderbare omstandigheden van het gebied als uitgangspunt genomen te worden. Het heeft daarom geen zin in een zandgebied een klei-akkerbouwbedrijf te onderzoeken.

Nu is het ook weer niet zo, dat hiermede het produktieplan tot een volstrekt onveranderlijke grootheid is teruggebracht en ondubbelzinnig vaststaat. Zo kan men bijvoorbeeld verschillende veebezettingcijfers aantreffen. Vooral de gemengde bedrijven vertonen grote variaties in het produktieplan. Tot op zekere hoogte kunnen er bovendien door de activiteiten van de voorlichtingsdiensten bepaalde verschuivingen in het produktieplan optreden (men denke aan de zogenaamde ontmenging).

Bij het zoeken naar de meest gunstige verhouding van produktiefactoren

moeten dus verschillen in produktieplan in aanmerking worden genomen. Anderzijds leert deze beschouwing, dat het volstrekt noodzakelijk is het produktieplan zo uitvoerig mogelijk te omschrijven alvorens door middel van berekeningen kan worden onderzocht of het onderhavige bedrijf een zo gunstig mogelijke verhouding van de verschillende produktiefactoren te zien geeft. Hoewel het aantal variaties in het produktieplan — vooral voor de gemengde bedrijven — zeer groot is, moet het wel mogelijk zijn aan te geven of het ene bedrijf gunstiger is dan het andere, wanneer althans de juiste maatstaven aangelegd kunnen worden.

Wanneer onderzocht wordt of een bepaald bedrijf — waarvan de ondernemer (de wijze van bedrijfsvoering), de arbeid, het kapitaal, de grond en het produktieplan beschreven en dus gegeven zijn (en voor zover mogelijk gebaseerd op de in het voorgaande genoemde uitgangspunten) — een gunstiger verhouding der produktiefactoren te zien geeft dan een ander bedrijf, dan stuit men op een bijzondere moeilijkheid. Vergelijken kan alleen met behulp van concrete cijfers. Gebruikelijk is het daartoe alle beloningen en waarderingen voor de produktiemiddelen en de omvang der opbrengsten in geld uit te drukken. Bijna overal is het vrije-markt-mechanisme uitgeschakeld. Er zijn een pacht- en kooprijnsbeheersing, een loonpolitiek, garantieprijsregelingen enz. Wanneer daarom berekeningen opgezet worden om verschillende bedrijven met elkaar te vergelijken, dient men zich bij het trekken van conclusies ervan bewust te zijn, dat ingrijpen van buitenaf de berekening kan veranderen. Een dergelijke berekening laat bijvoorbeeld zien, dat de positie van de rundveehouderijbedrijven aanzienlijk kan worden gewijzigd door een melkprijsverhoging. Men mag bij een dergelijke „kunstmatige” verbetering uiteraard niet zonder meer concluderen dat deze bedrijven nu plotseling economisch verantwoord zijn geworden. Het zal duidelijk zijn dat het hier in wezen gaat om de vraag op welke wijze het resultaat van de produktie het best kan worden gemeten.

Er is echter geen enkele andere methode tot bedrijfsvergelijking dan die, waarbij de beloningen en waarderingen in geld worden uitgedrukt.

Op het bedrijf met een gunstige verhouding tussen de produktiefactoren moet de kostprijs van het voortgebrachte produkt zo laag mogelijk en het netto-overschot zo groot mogelijk zijn. Ten aanzien van de kostprijs is de situatie moeilijk, omdat men te maken heeft met een groot aantal produkten, waarvan moeilijk vooraf is vast te stellen welk het belangrijkste is op een bepaald bedrijf. Daarom dient het kengetal „opbrengst per f 100 kosten” (dat is de *verhouding* tussen opbrengst en kosten = O/K) als maatstaf te worden gekozen. Dit kengetal is het meest hanteerbare produktiviteitskenmerk; de produktiviteit is tenslotte de beste maatstaf voor het opsporen van de gunstigste verhouding der produktiefactoren. Op het bedrijf waar de „opbrengst per f 100 kosten” het hoogst ligt, mag men de gunstigste verhoudingen aanwezig achten.

Het grootste *verschil* tussen opbrengsten en kosten per bedrijf (het netto-overschot = $O - K$) behoeft niet samen te gaan met de grootste opbrengsten per f 100 kosten. Beide kengetallen dienen echter in onderling verband te worden beoordeeld. De boer — voor wie het netto-overschot het eigenlijke inkomen is — kiest vanzelfsprekend dat bedrijf, dat hem het hoogste inkomen oplevert. Dit cijfer spreekt dus de boer het meest aan; het moet daarom in de beoordeling meespelen.

(Slot volgt).